

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ

SAYI: 7-8-9-10
1989-1990-1991-1992

İstanbul-1995

TÜRKİYEDE DİN EĞİTİMİ

Y.Doç. Dr. Ahmet Turan ARSLAN

EĞİTİM VE İNSAN

Millî devletin, milli devlet olabilmesi için, yalnızca şekil ve isim olarak millî devlet gibi görünmesi kâfi değildir. Millî devlet millî kültüre dayalı devlet demektir. Bir devletin kuvvetli ve kudretli olması kendi kültürüne sahip çıkmasıyla mümkündür. Bir milletin gelişmesi ve varlığını devam ettirebilmesi de o milleti meydana getiren kültürel değerlerin korunması ve nesilden nesile aktarılmasıyla mümkündür.

Eğitimin hedefi, insan unsurunu işlemek, onu rûhî yönden olgunlaştırmak, bu yolla da onun memleketine ve milletine faydalı olmayı gâye edinmesini sağlamaktır.

İnsanın yaşaması için maddi ihtiyaçlarını karşılanması ne kadar zarûrî ise, manevî ihtiyaçlarının karşılanması da o kadar zaruridir. Bu ma'nevî ihtiyaçların temelini teşkil eden unsur Din'dir. Din, cemiyeti ayakta tutan en mühim bir unsurdur. Dinsiz cemiyet olamaz. Bütün Batı cemiyetlerinin dini olduğu gibi komünist ülkelerde bile bütün çabalara rağmen, halkın din duygusu söndürülemediği¹.

Bütün insanlık için durum böyle olduğu gibi, Türkiye'de de halkın kültürünü, örf ve âdetleri ile, ahlâkî ve ma'nevî ideallerini şekillendirmede dînin büyük önemi ve rolü vardır.² Bu sebeptendir ki, memleketimizde ka-
nun ve yönetmeliklerle bir düzene konulmuştur.

Biz bu yazımızda Türkiye'de örgün ve yaygın din eğitimi veren müesseselerden genel olarak bahsedeceğiz:

1 Dr. Abdurrahman Küçük, Temel Eğitimde Din Eğitimi, Aydınlar Ocağı, Millî Eğitim ve Din Eğitimi İlmî Seminer Tebliğleri, İstanbul 1981, s. 153.

2 Dr. Abdurrahman Küçük, a.g.e., s. 155.

A- ÖRGÜN DİN EĞİTİMİ

Türkiye'de örgün din eğitimi veren müesseseleri şöyle sıralayabiliriz:

1- Kur'an Kursları

Cemiyet döneminde Kur'an kursları ismi Cumhuriyet'in ilanından iki sene sonra 2 Nisan 1341 (1925) tarihinde filizlenmiştir. Bu tarihte 50 milletvekilinin müşterek imzalarıyla verilen bir tavrile bütçeye "Hâfız-ı Kur'an yetiştirmek üzere 10 kişi için 50 bin liralık tahsisat konması" istenmiş, tavrile kabul edilerek yürürlüğe girmiştir.³

Kur'an-ı Kerim Kursları halk için din eğitimi veren kurumlar arasında camilerden sonra yer alır. Bu kurumlar, insanların, Allah kelâmı olan Kur'an-ı Kerim'i öğrenme ihtiyacından doğmuş dinî eğitim ve öğretim kurumlarıdır. Bilindiği gibi Kur'an-ı Kerim okumayı öğrenmek, okumak ve dinlemek hem dini bir vecibe ve hem de bir ibâdetdir.

"Eshab-ı Suffe" ile başlayan Kur'an öğrenme eğitimi, camilerde ve çeşitli medreselerde devam etmiş, güçlü bir gelenek hâlinde bütün müslüman toplumların bünyelerinde yerleşmiştir. Türk toplumlarında bu gelenek daha köklü ve güçlü bir şekilde yerleşmiştir. Türkler Kur'an ilimlerinin her dalına, özellikle Kur'an-ı Kerim ezberlemeye çok önem vermişlerdir. Osmanlılar zamanında "Dâru'l-Kur'ân" ve "Dâru'l-huffâz" adıyla Kur'an-ı Kerim öğretimiyle meşgul olan kurumlar, Cumhuriyet döneminde de Diyanet İşleri Başkanlığı idâresi altında "Kur'an Kursları" şekline dönüşerek toplum hayatındaki fonksiyonlarını sürdürmüşlerdir.

Milletimizin Kur'an-ı Kerim'e hürmetinin bir belirtisi olarak, her yıl müteaddid yerlerde hafızlığını tamamlayan gençlere hafızlık diplomaları büyük camilerde düzenlenen törenle verilir.

Burada açıklamak isterim ki, Kur'an Kursları ilkokul mezunlarını öğrenciliğe kabul eder. Ayrıca Kur'an-ı Kerimi öğrenmek isteyen herkes meşcedlere gidip öğrenebilir."

Kur'an kursları öğreticilerinin gelişim tablosu da, Türk milletinin Kur'an'a bağlılığının daha açık bir ifâdesi sayılabilir. Tablo şöyledir:⁴

3 Kemal Güran, Halk İçin Din Eğitimi, Aydınlar Ocağı Millî Eğitim ve Din Eğitimi İlmî Seminer Tebliğleri, İstanbul, 1981, s. 199.

4 Kema Güran, a.g.e., s. 199.

Yıl	Kur'an muallimi sayısı
1925	10
1931	9
1935	14
1939	28
1950	131
1965	1000
1975	1362
1980	1972

2- İmam-Hatip Liseleri

3 Mart 1340/1924 tarihinde kabul edilen ve aynı yılın 29 Nisan'ında neşredilerek yürürlüğe girmiş bulunan Tevhid-i Tedrisat Kanunu gereğince "bilumum mektep ve medreseler Maarif Vekâleti'ne" bağlanmış oldu. Fakat medreseler kaldırılmakla dinî tadrîsat büsbütün kaldırılmış olmadı. Adı geçen Kanun'un 4. maddesinin âmir hükmü muvâcehesinde 1924 yılında 29 "İmam-Hatip Mektebi" açıldı. Dârülfünûn bünyesinde de bir İlâhiyat Fakültesi kuruldu. Fakat "her iki müessese de talebesizlikten ve rağbetsizlikten dolayı yaşamamış, kapatılmıştır."

İlâhiyat Fakültesi ise, 1933 yılında Darülfünûn ilgâ edilip yerine Üniversite kurulduğu sırada, Edebiyat Fakültesine bağlı olarak "İslâm Tedkikleri Enstitüsü" hâline getirildi.⁵

1945 yılında 10 yıllık İmam-Hatip Kursları açılmış ancak bunların İmam-Hatip ve vâiz yetiştirmek için kâfi gelmediği görülmüştür.⁶

Bu uygulamanın 1949 yılına kadar devam ettiğini görüyoruz. 1949 öncesindeki tatbikatın doğurduğu bir takım dinî ve sosyal problemler, diğer taraftan demokratik nizamın giderek yerleşmesi ve İnsan Hakları Evrensel Beyannâmesinin kabulü, hükûmetleri din eğitimi bir problem olarak kabul etmeye ve buna çözüm yolları aramaya zorlamış bulunmaktadır.

5 Osman Ergin, Türkiye Maarif Tarihi, Eser Matbaası, İstanbul, 1977, I, 138; Prof. Dr. Salih Tuğ, Türkiye'de Din Eğitimi, Milli Eğitim ve Din Hayatı (Milliyetçiler III. Kurultayı, Tebliğler/Açıklamalar/Müzakereler), İstanbul, 1981, s. 245; Ahmet Gürtaş, Türkiye'de Din Eğitiminin Hukukî Dayanakları, Milli Eğitim ve Din Eğitimi İlmî Semineri, İstanbul, 1981, s. 148-9; Mustafa Fayda, et-Ta'limu'd-Dini, Mecelletü'l-Va'd, aded hâs an Türkiye, Hâris/Âzur 1975, s. 124.

6 Grafiklerle Din Eğitimi Okulları, 1951-1970 Milli Eğitim Bakanlığı Din Eğitimi Genel Müdürlüğü Yayınları, 2, Ankara, 1970, s. 5; Milli Eğitim (Üçaylık Eğitim, Bilim ve Sanat Dergisi), 1983, sayı 62, s. 83-4.

Nitekim 1949 yılında ilkokullara yeniden Din Bilgisi dersi konmuş, İmam-Hatip kursları açılmış ve Ankara Üniversitesi bünyesinde bir İlahiyat Fakültesi kurulmuştur.⁷

1949 yılında imam, vâiz gibi cami görevlilerini yetiştirmek üzere önce "kurs" olarak açılmış bulunan İmam-Hatip Okulları 1951'den itibaren de hem sayı ve hem de nitelik bakımından belli bir geliştirmeye tabi tutmuş⁸ ve 1973 yılında çıkarılan Temel Eğitim Kanununun ilgili maddeleri mucibince "Lise" statüsüne kavuşturulmuşlardır. Böylece mezunlarına üniversite seçme sınavlarına katılabilme hakkı da tanınmış bulunmaktadır. Bu liseler üç yıl ortaokul ve dört yıl da lise devrelerine sahiptirler. Arapça ve dîni ilimlerle ilgili eşitli dersler yanında, klasik ortaokul ve liselerin Edebiyat bölümlerinde tedris edilen bütün pozitif ilimlere eksiksiz olarak bu okulların ders programlarında yer verilmiştir. Yatılı ve yatısız öğrencileri olup, esas itibariyle imamlık ve hatiplik gibi din hizmetleri yerine getirecek kimselerin yetiştirilmesi gayesiyle Millî Eğitim Bakanlığı tarafından yenileri açılmaya ve mevcutlar geliştirmeye devam olunmaktadır. Günümüzde (1992 yılı) İmam-Hatip Liselerinin sayısı 389'a ulaşmıştır. Din eğitimi amacıyla kurulan bu meslek lisesi mezunlarının üniversite seçme sınavları'nda gösterdiği başarı, ilgili istatistiklerde en çok göze çarpan hususlardan biridir.⁹ Dikkate değer hususlardan biri de son senelerde kız öğrencilerin de bu okullara rağbet etmeye başlamalarıdır.

Bu okullara karşı halk desteği ve sosyal talep, diğer öğretim müesseseleriyle kıyas edilemeyecek derecede fazladır. İmam-Hatip liselerinin tesis ve idâme giderlerinin çok büyük bir kısmı devlet bütçesine yük olmadan halkın gönüllü katkısı ile karşılanmaktadır. 1978-79 öğretim yılı istatistiklerinden alınan aşağıdaki tablo bu liselerin diğer mesleki ve teknik liseler arasında yerini gösterebilir.

Öğretim Kurumu	Okul Sayısı	Yeni Kayıt olan Öğrenciler	Mevcut Öğrenciler	Mezuunların sayısı
İ.Hatip Lisesi	340	66.176	178.035	58.531
Öğretmen Lisesi	31		16531	
Ticaret Lisesi	219	31.350	106.304	27.647
Sağlık Mes. Lisesi	63		15.767	
Kız Meslek Lisesi	230	13.336	35.097	8.988
Endüstri Meslek L.	56	2.425	7.138	1862 ⁽¹⁰⁾

7 Mustafa Fayda, a.g.e., aynı yer.

8 Prof. Dr. Salih Tuğ, a.g.e., s. 245; Ahmet Gürtaş, a.g.e., s. 149-150; Grafiklerle Din Eğitimi Okulları, 1951-1970, s. 5; Millî Eğitim, 1983, sayı 62, s. 84.

9 Prof. Dr. Salih Tuğ, a.g.e., s. 245-6; Millî Eğitim (Üç aylık Dergi), 1983, sayı 62, s. 84.

10 Hasan Celal Güzel, Türkiye'de Orta Öğretim ve Mesleki Teknik, Eğitim, Millî Eğitim ve Din Eğitimi İlmî Semineri Tebliğleri, İstanbul, 1981, s. 76; Halis Ayhan, Temel ve Orta Öğretimde Din Eğitimi, Millî Eğitim ve Din Eğitimi İlmî Seminer Tebliğleri, İstanbul, 1981, s. 175.

3- Yüksek Öğretim ve Fakülteler

Bugün ülkemizde 9 İlahiyat Fakültesi din öğretim ve eğitimiyle meşgul olmaktadır. Bunlardan Ankara Üniversitesi'ne bağlı olan İlahiyat Fakültesi'nin 1949'da açıldığını biraz önce zikretmiştik. 1970 yılında Erzurum'daki Atatürk Üniversitesi'ne bağlı olarak açılan İslâmî İlimler Fakültesi ise daha sonra İlahiyat Fakültesi adını almıştır. 1988 yılında ise Urfa şehrinde başka bir İlahiyat Fakültesi kurulmuştur. Diğerleri ise 1959-1976 yılları arasında İstanbul, Konya, Kayseri, İzmir, Erzurum, Bursa ve Samsun'da açılmış bulunan Yüksek İslam Enstitülerinden, 41 sayı ve 21 Temmuz 1982 tarihli Kanun Hükmündeki Kararnâme ile "Fakülte"ye dönüştürülmüş bulunanlarıdır. İlk Yüksek İslâm Enstitüsü 1959 yılında 2344 sayılı Kanun'la İstanbul'da kurulmuştur.¹¹ Yüksek İslâm Enstitüleri Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı iken şimdi her biri bir üniversiteye bağlanmış Yüksek Öğretim Kanununa göre öğretim üyelerine ilmî kariyerleri verilmiştir. Yüksek İslâm Enstitüleri yalnızca İmam-Hatip Lisesi mezunlarından öğrenci kabul ediyordu, öğretim müddetleri dört yıldır. Fakülteler ise hem İmam-Hatip mezunlarını hemde lise mezunlarını kabul etmektedir. Bugünkü sisteme göre İlahiyat Fakültelerinde okumak isteyenler Kur'an-ı Kerim ve Arapça'dan imtihan edilmektedir. Başarılı olanlar Fakültenin birinci sınıfına devam etmekte, başarısız olanlar ise bu iki dersi (haftada 5 saat Kur'an-ı Kerim 22 saat Arapça olmak üzere) Hazırlık sınıfında okumaktadırlar.

Öte yandan ülkemizdeki din görevlilerinin ilmî seviyelerini yükseltmek gayesiyle, 29.12.1988 tarihinde Yüksek Öğretim Kurulu tarafından alınan Ankara, Dokuz Eylül, Uludağ, Marmara ve Atatürk Üniversitelerindeki İlahiyat Fakültelerine bağlı İlahiyat Meslek Yüksek okullarının açılmasına karar verilmiştir. İki yıllık bu okulların bir kısmı faaliyete geçmiştir.

4- Edebiyat Fakültelerindeki Alâkah Bölüm ve Kürsüler:

"İstanbul, Ankara ve Erzurum Atatürk Üniversitelerinde İslâm Tarihi, Şark Dilleri ve Edebiyatları, İslâm Felsefesi, San'atı kürsülerini hâvî bu gibi "beşerî ilimler"le ilgili kürsü ve bölümler, dolaylı bir biçimde "dîni eğitim" in kısmen yapıldığı üniversite eğitimi muhitleridir. Bu arada eğitim yapmamakla beraber, araştırma müesseseleri niteliğindeki kuruluşlar da mevcuttur. Bir misal olarak İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi bünyesinde yer alan İslâm Araştırmaları Merkezi zikredilebilir.¹²

11 Milli Eğitim (üç aylık dergi), a.g. sayı, s. 84.

12 Prof. Dr. Salih Tuğ, a.g.e., s. 246.

5- Devlet Türk Musikisi Konservatuarı:

Dört yıllık bu yüksek okulda dördüncü sınıfların Temel Bilimler Bölümü'nde "Dinî Musikî" derslerinin tatbikati planları bulunmaktadır.¹³

6- İlkokul, Ortaokul ve Liselerde Din Dersleri

Seçmeli ders olmak üzere, ilk ve orta tahsil öğrencilerine elemanter din kültürü vermek maksadıyla ilkokullarda (1949), Ortaokullarda (1956) ve liselerde (1967)'de başlatılmış ve devam etmekteydi.¹⁴ Ancak 1982'de kabul edilen Anayasa'ya göre ilk, orta ve liselerde "Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi" adıyla mecbûri ders olarak konmuştur.

Mezkur Anayasa'nın 24. maddesi şöyledir:

"Herkes, vicdan, dinî inanç ve kanaat hürriyetine sahiptir.

14'üncü madde hükümlerine aykırı olmamak şartıyla ibadet, dinî âyin ve törenler serbesttir.

Kimse, ibadete, dinî âyin ve törenlere katılmaya, dinî inanç ve kanaatlerini açıklamaya zorlanamaz; dinî inanç ve kanaatlerinden dolayı kınanamaz ve suçlanamaz.

Din ve ahlâk eğitim ve öğretimi Devletin görevi ve denetimi altında yapılır. Din kültürü ve ahlâk öğrenimi ilk ve ortaöğretim kurumlarında okutulması zorunlu dersler arasında yer alır. Bunun dışında din eğitim ve öğretimi ancak, kişilerin kendi isteğine küçüklerin de kanunî temsilcisinin talebine bağlıdır.

Kimse, Devletin sosyal, ekonomik, siyasî veya hukukî temel düzenini kısmen de olsa, din kurallarına dayandırma veya siyasî veya kişisel çıkar yahut nüfuz sağlama amacıyla her ne suretle olursa olsun, dini veya din duygularını yahut dince kutsal sayılan şeyleri istismar edemez ve kötüye kullanamaz."

7- Diyanet İşleri Başkanlığı'na Bağlı (İstanbul'da) Haseki Eğitim Merkezi

Bu merkez, Diyanet İşleri Başkanlığı Hizmetiçi eğitim faaliyetleri cümlesinden olarak 1976'da açılmıştır. Başkanlık bu merkezi, mensuplarını mesleklerinde olgunlaştırmak için açmıştır. Merkezde öğretim iki bölüm halinde devam etmektedir:

1- Müftü ve Vâizler İhtisas Bölümü

2- Kırâat İlmi Bölümü

13 Prof. Dr. Salih Tuğ, a.g.e., s. 246.

14 Prof. Dr. Salih Tuğ, a.g.e., s. 246.

Bu merkeze Diyanet İşleri Başkanlığı yüksek okl mezunu olan görevlileri arasından ve giriş imtihanını kazananlar kabul edilmektedir. Bilindiği gibi bu görevliler ya İlahiyat Fakültelerinden veya Yüksek İslâm Enstitüleri'nden mezundurlar. Kursiyerler her üç ayda bir imtihana tabi tutulmakta ve başarılı olanlar öğrenime devam etmekte, başarılı olamayanlar ise eski görevine gönderilmektedir.

Kursiyetlerin maaşları devlet tarafından ödenir. Ayrıca kendilerine harcırah kanununa göre harcırah verilmektedir.

Burada dersler tamamen Arapça taktır edilir. Birinci bölümde tedrisat müddeti 2.5 yıl olup şu dersler tedris edilir: 1- Arapça (sarf, nahiv, metinler), 2- Hadis, 3- Usulu'l-Hadis, 4- Fıkıh, 5- Usulu'l-Fıkıh, 6- Belağat, 7- Tefsir, 8- Akaid, 9- Mukayeseli Fıkıh, 10- Ferâiz, 11- Araştırma Teknikleri.

Bu bölümde tedrisat günde 5 saat ders ve üç saat mecbûrî mutâlea ile yürütülür. Kursiyerler bu dersler dışında bir tez hazırlar ve kurs bitiminde teslim ederler.

Bu bölümde halen 3 hoca 6 başasistan ve 4 asistan mevcuttur.

İkinci bölümde eğitim süresi 3 yıldır. Birinci yılda "Aşere" bitirilir. Sonra "Takrib" e başlanır. Daha sonra "Tayyibe" okutulur. Kur'an-ı Kerim baştan sona kırâat imamları ve râvilerine göre âyet âyet defterlere yazılarak tatbikatı yapılır.

Bu bölümde 1 hoca, 3 başasistan ve 3 asistan vardır.

Eğitim Merkezi'nin yeri İstanbul'da Kanûnî Sultan Süleyman'ın (ö. 1566) hanımı Haseki Sultan tarafından inşa ettirilen Haseki Külliyesi'dir.

B- YAYGIN DİN EĞİTİMİ

Türkiye'de örgütlenmiş eğitim müesseseleri dışında kalan bazı yayın vasıtaları ve kuruluşlarda "din eğitimi"nin yapıldığından bahsedilebilir. Bunları da şöyle sıralayabiliriz:

1- Radyo-Televizyon

Bilindiği gibi yirminci yzyılın ilk yarısından itibaren teknolojinin kattığı yol sebebiyle elektronik yeni yayın araçlarının icâdı, radyo-televizyon yayın hizmetlerinin büyük ölçüde gelişmesini sağlamıştır.

Dünya'da radyonun kitle haberleşme vâsıtası olarak yayına geçişi 1920'lerde olmuştur. 1920'de Amerika, 1922'de İngiltere, 1923'de Alman-

ya, 1927'de ise Japonya ve İtalya ile birlikte Türkiye'de radyo yayınlarına başlanmıştır. İlk televizyon yayını ise 1936 yılında önce İngiltere'de başlamış, bunu Amerika (1941), Japonya (1953) ve öteki ülkeler takibetmiştir. Türkiye'de televizyon yayınlarının önceleri "deneme yayını" olarak başlaması 1968 yılı Ocak ayındadır.

Türkiye radyoları din konusuna 1950 yılında eğildi. Önce haftada bir veya iki defa olmak üzere 20 dakikalık canlı yayınlarla "dini-ahlakî sohbetler" ve "mevlid" programları şeklinde dînî programlar başlatıldı. 1955 yılından itibaren "Kur'an-ı Kerim ve Açıklaması" da ilâve edilerek cuma sabahları yayın devam etti. 1959'da "sahur" programına yer verilmeye başlandı.

Buna ilâveten yukarıda belirtilen yayınlar sürdürülmüş, dinî günlerde Diyanet İşleri Başkanı'nın kısa konuşmaları da yer almaya başlamıştır. 1974 yılından sonra bu kısa konuşmalara yılda bir-iki mevlüd naklen yayını, 1976'dan itibaren de Ramazan ayı süresince her gün 20-30 dakikalık "iftar" programları eklenmiştir.

Günümüzde Türkiye Televiyonunda yılda 153 saat içerisinde 89 adet dini yayın yapılmaktadır.¹⁵

2- Camiler

Camiler, İslâm inancının İslâm kültürünün ma'nevî merkezleridir. Camiler içi ile dışı ile, kubbesiyle, minâresiyle, kürsüsü, minberi ve mihrabı ile İslâm kültürüne hizmet eder; insanları İslâm idealine çağırır. İslâm'ın inanç, ibâdet ve ahlâk esasları câmilerde öğretilir. Bu sebeple müslüman Türk toplumunda camilerin fevkalâde önemli fonksiyonları mevcuttur.

Halkımızın dinî ve millî konularda aydınlatılmasında halkın dinî eğitimi için yaygın bir din eğitim ve öğretimi faaliyeti olarak vaaz ve hutbelerin önemi hiçbir şekilde inkâr olunamaz. Bilhassa cuma ve bayram günleri de îrâd olunan hutbeler ve yapılan vaazlar milyonlarca vatandaşımız tarafından dikkatle, sükûnetle, ilgi ve tam bir ibâdet şuuru içinde dinlenmektedir. Hutbe ve vaazlar, müslüman milletlerde, dinî bilgilerle ma'nevî ve ahlâkî değerlerin nesilden nesile aktarılmasında çok mühim bir âmil olagelmıştır. Bugün de aynı ehemmiyetini korumaktadır.

3- Neşriyât

Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde bir Neşriyat Müdürlüğü kurul-

15 H. Ridvan Congur, TRT ve Dinî Yayınlar, Milli Eğitim ve Din Hayatı, İstanbul, 1981, s. 264.

muştur. Bu müdürlüğün yanında bir çok yayınevi dinî konularda kitap neşretmektedir. Öte yandan Ramazan ayı boyunca gazete ve mecmualar tarafından yapılan yayınlar da halkı dinî bilgiler hususunda aydınlatma yolundaki faaliyetler cümlesindedir.

Dinî faaliyetlerden biri de Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından her sene İstanbul'da Sultanahmed Camiinde "Dinî Kitap Fuarı"nın açılmasıdır. İlki Ankara'da açılmış olan bu fuarlara halkımız büyük ilgi göstermiş, fuara katılan yayınevi temsilcileri de neticeden memnuniyetlerini ifade etmişlerdir.

Burada Türk milletindeki dinî şuuru gösteren birkaç misal sunmak istiyorum. Mesela Peygamber (s.a.v.) sevgisi. Bu sevgi, Türk milletinde tecelli ettiği şekliyle çok az İslam milletinde tecellî eder. O kadar ki bu sevgiden nasibini alan bir kişi Peygamber (s.a.v.)'in ismini duyduğu zaman ona salavat getirir ve ona olan saygısının ifadesi olmak üzere elini göğsüne koyar. Diğer bir misal olarak da şu hususu zikredebiliriz: Bir Türk baba, "Muhammed adı verilen kimse herhangi bir şahısla tartıştığında Peygamber (s.a.v.)'in ismine sövme ve küfür sözlerine maruz kalmasın diye, kendi oğluna "Muhammed" ismini koymaz. Bu yüzden Türkiye'de "Muhammed" isimli şahsa nâdir tesadüf olunur. Bunun yanında Türkler çocuklarına, Peygamberlerin sahabilerin ve din âlimlerinin isimlerini yerirler. Geçen asırlarda Türk baba, oğluna "Muhammed" ismini koymak istediği zaman bu isme duyulan saygıyı korumak için ismin söylenmesini biraz değiştirerek "Mehemmed" şeklinde isimlendirirdi. Yine Türk milleti askeriye fazla saygı duyar ve kışla (asker ocağı) onun nazarında, "Peygamber ocağı"dır. Bu düşünceyle kışladaki askere Küçük Muhammed manasında olmak üzere "Mehmedçik" denir. Evet asırlarca üç kıt'ada İslâm bayrağını taşımış olan askere "Mehmetçik" adı verilir...

Burada da bir Arap gazetecinin Türkiye'deki intibalarını anlatmak için yazdığı bir makaleden bir bölüm aktarmak istiyorum. Gazeteci şöyle söylüyor:

"Önce Türkiye'de dinin çok iyi durumda olduğunu söylemek gerekir. Türk insanı halâ mütedeyyin karakterini korumaktadır. Ziyaret ettiğim bütün Türk şehirlerinde gözlerimle gördüm; Büyük topluluklar halinde kadın-erkek birçok kimse, namaz kılıyor, oruç tutuyor, temizliğe riâyet ediyor, dinî nikah yaptırıyor, din adamlarının sözlerine itibar ediyorlar; ayrıca, peygamberlere, sahabeye, din âlimlerine saygı duyuyor ve dinde yasaklanan işlerden kaçınıyorlar. Çok sayıdaki mabed (Türkiye'de 50.000 mescid) bazı kimselerin yaydığı gibi metruk olmayıp beş vakit namazda özellikle cuma namazında dolup taşmaktadır. Özellikle Ramazan günle-

rinde ve mübarek gecelerde binlerce müslüman camileri doldurmaktadır.

Mesela Ramazanda -Türkiye'nin güneyinde bir sahil şehri olan- Antalya'da bulundum. Yemin ederim: Farz namazı kılmak için fazla kalabalıktan mescide giremedim. Şaşırduğımı görenlerin benim "bir yabancı" olduğumu anlamasaları namazı kılamayacaktım. Manzara mahşer günü gibiydi. Herkes namazı ve Arapça âyet ve hadislerle başlayan dini konuşmaları dinlemeye koşuyordu. Vaiz okuduğu ayet ve hadisleri Türkçe açıklıyordu. Vâiz ise yaklaşık yirmi beş yaşındaydı. Ramazan günlerinde hafızlar Kur'an okuyorlar, vaizlerin çevresinde büyük halkalar oluşuyor ve huşu içinde dinliyorlardı.

İfade etmek gerekir ki bu manzarayı sadece Antalya'da görmedim. İzmir, Ankara ve İstanbul gibi orta ve büyük şehirlerde de gördüm. Mesela İzmir'de Fuar'ın giriş kısmı karşısındaki bahçede yeşilotlar üzerinde namazlarını kılan ve sonrada dua eden insanlar gördüm. Ankara'da "Hacı Bayram" camiinde Kur'an okuyan Türkler'i dinledim. Hem okuyuşları biz (Arap ülkelerin) de bazılarının yaydığı gibi değildi, bilakis tertemiz Kur'an arapçası ile idi. İstanbul'da ise, namaz için camilere gelen genç erkek ve kızlar, çocuklar gördüm.

Bunun yanında "sünnet düğünü muhtelif kesimlerde halâ yaygındır. Sünnet olayı Türkiye'de dinî bir renge bürünmekte ve "sünnet olan çocuklar" özel ipek elbiseler içinde camilere götürülür, sonra da düğün ve törenler tertiplenmektedir.

Yine cenaze namazları kılınmakta ve ölümler istisnasız dinî törenlerle defnedilmektedir. Camilerin bahçesinde namazı kılındıktan sonra cenaze me'sur duâlarla defnedilir.

Çeşitli kesimlerden dindar insanlar camilerde ölümleri için mevlid okutur ve gazetelere verdikleri ilanlarla insanları mevlide davet ederler. Yine işaret etmek gerekir ki Türkiye'de insanlar Kurban bayramlarında kurban kesme işine Arap ülkelerinde verilen önemden daha fazla önem verirler. Mesela bayram haftasında şehirlerde ve köylerdeki alanlar büyük bir rağbetle satılan koyun ve sığır sürüleriyle dolar.

Türkler'de, Ramazan ve Kurban Bayramları hâlâ asıl bayramdır: Bayram günleri insanlar dindarlık düşüncesiyle ve canü gönülden tatil yaparlar. İnsanlar birbirlerini ziyaret eder ve cami ve mescidler dolup taşar. Bu iki bayram günleri ülkede resmî bayramlardır."¹⁶

16 Mecelletu'l-Va'd, Aded hâ an Türkiye, Mâris/ Âzâr, 1975, el-aded: 2779, s. 122.

التربية الدينية في تركيا

الدكتور أحمد طوران أرسلان

الاستاذ المساعد بكلية الالهيات

جامعة مرمره - استانبول

التربية والانسان

لا يكفى للدولة الوطنية ان تتظاهر بالوطنية اسما و شكلا فقط. و الدولة الوطنية هى الدولة التى تستند على الثقافة الوطنية. و لا يمكن لاية دولة ان تكون دولة ذات قوة و سطوة الا بان تلزم بثقافتها و تعنى بها. و لا يمكن لهذه الدولة ايضا ان تتكامل و ان تجعل وجودها مستمرا الا بالحفاظ على القيم التى كونت تلك الامة و بنقل هذه القيم الى الاجيال المقبلة.

و ان غاية علم التربية هى العمل على تكوين العنصر الانسانى و جعله متكاملا من النواحي الروحية و النفسية و المعنوية و بهذا يستهدف علم التربية ان يجعل الانسان عنصرا يتخذ الخدمة لوطنه و امته اساسا لنفعهما.

و كما كان تأمين متطلبات الانسان المادية ضروريا لاستمرار الانسان حيا فضرورى أيضا تأمين احتياجاته المعنوية. و العنصر الاساسى لهذه الاحتياجات هو الدين. فالدين عنصر مهم يقيم المجتمع. و لا يمكن ان يقوم مجتمع بغير دين. و الدين موجود فى كل المجتمعات. و اننا نجد الوعى الدينى مازال موجودا فى المجتمعات الغربية و فى البلاد الشيوعية على السواء، كما لم يقض على الوعى الدينى فى البلاد الشيوعية رغم المحاولات التى صرفتها تلك البلاد لاضعاف الدين (١).

و اذا كان وضع الدين كذلك بالنسبة للانسانية جمعاء فان للدين فى تركيا ايضا أهمية

كبيرة و دورا كبيرا فى تشكيل عادات و تقاليد و ثقافات الشعب و فى غاياته المعنوية (٢).
لذلك ظهرت القوانين و اللوائح الادارية فى بلدنا لتنظيم شؤون التربية الدينية.
و سنقوم هنا بدراسة للمؤسسات الرسمية و غير الرسمية التى توجه التربية الدينية فى تركيا.

أ- مؤسسات التربية الدينية الرسمية

و يمكن لنا ان نرتب المنظمات التى توجه التربية الدينية على هذا الترتيب:

ظهر - لأول مرة - اسم تحفيظ القرآن الكريم فى ٢ نيسان/ابريل ١٣٤١ هـ الموافق لـ ١٩٢٥ م بعد اعلان الجمهورية التركية بستينين. و فى هذا التاريخ قدم خمسون عضوا فى مجلس النواب لائحة تحتوى على تخصيص مبلغ قدره خمسون الف (٥٠.٠٠٠) ليرة تركية ، لعشرة اشخاص يوظفون لتحفيظ القرآن الكريم ، فقبلت هذه اللائحة و نفذت (٣).

و تلى مدارس تحفيظ القرآن الكريم المساجد مكانها فى اطار المؤسسات المعنية بالتربية الدينية. و هذه المؤسسات هى مؤسسات تربوية و تعليمية و دينية ظهرت نتيجة احتياج الناس لتعلم القرآن الكريم. و معلوم أن تعلم القرآن الكريم و قرآنته للاصغاء اليه واجب ديني كما أنه عبادة ايضا.

ان تعلم القرآن الكريم بدأ بـ«اصحاب الصفة» و استمر فى الجوامع و المساجد و المدارس المختلفة عبر التاريخ. و استقر هذا العمل فى ابنية الامم الاسلامية تقليدا قويا. و ان هذا التقليد استقر استقرارا اشد قوة و عمقا فى المجتمعات التركية. فاهتم الاتراك بكل فروع علوم القرآن الكريم لا سيما حفظه و تحفيظه. و المؤسسات التى اشتغلت بتدريس و تعليم القرآن الكريم تحت اسم «دار القرآن» او «دار الحفاظ» فى التاريخ العثماني تحولت الى اسم «مدارس تحفيظ القرآن الكريم» فى العهد الجمهورى و أوكلت ادارتها الى رئاسة الشؤون الدينية و لا تزال قائمة بعملها فى الحياة الاجتماعية التركية.

و مما يدل على احترام الامة التركية للقرآن الكريم تنظيم حفلات فى مختلف الجوامع و المدن المختلفة تذكارا للاولاد الذين أكملوا حفظهم القرآن الكريم ، و يمكن مشاهدة هذه الحفلات فى كل سنة او فى كل شهر مرارا.

و اريد هنا ان اوضح أن مدارس تحفيظ القرآن الكريم تقبل تلاميذها من خريجي المدارس الابتدائية. و يمكن لكل من يريد تعلم قراءة القرآن الكريم ان يذهب الى المساجد و ان يتعلم فيها (٤).

و الجدول التالي يبين الزيادة المطردة فى عدد معلمى مدارس تحفيظ القرآن الكريم فى تركيا حسب السنوات ، و منه يمكن فهم اهتمام الشعب التركى و ارتباطه بتحفيظ القرآن الكريم:

السنة	عددالمعلمين
١٩٢٥	١٠
١٩٣١	٩
١٩٣٥	١٤
١٩٣٩	٢٨
١٩٥٠	١٣١
١٩٦٥	١٠٠٠
١٩٧٥	١٣٦٢
١٩٨٠	١٩٧٢
١٩٩١	٥٣٠٤

٢- ثانويات الائمة و الخطباء

و بنشر قانون توحيد التدريس فى آذار/مارس ١٣٤٠ هـ/١٩٢٤ م انضمت كل مؤسسات التعليم و مدارسه بوزارة المعارف. و مع هذا لم يلغ التعليم الديني بالارتباط المدارس بالمعارف. و افتتحت ٢٩ مدرسة للائمة و الخطباء عام ١٩٢٤ استنادا على المادة الرابعة من القانون المذكور. و افتتحت كلية الالهيات ضمن دار الفنون اى الجامعة. و مضت هذه المدارس تؤدى رسالتها فى تعليم الدين لتخريج الائمة و الخطباء و الوعاظ و المؤذنين و الفرائسين الى عام

١٩٣٠ ثم الغيت لبعض الاسباب. وتحوّلت كلية الالهيات الى معهد الدراسات الاسلامية على ان يكون تابعا لكلية الآداب بجامعة استانبول عند قيامها سنة ١٩٣٣ (٥).

و افتتحت دورات مدتها عشرة اشهر باسم دورات الائمة و الخطباء سنة ١٩٤٨ ، لم تكن كافية لتخريج الائمة و الخطباء و الوعاظ (٦).

و نرى استمرار هذه التطبيقات الى عام ١٩٤٩. و بعد هذه السنة رأت الحكومة التركية أن التعليم الديني مسألة من مسائلها الهامة و عملت على حل هذه المسئلة. و كان هذا نتيجة رسوخ النظام الديمقراطي و المشاكل الاجتماعية و الدينية المتولدة من التطبيقات التي حدثت قبل سنة ١٩٤٩.

و في عام ١٩٤٩ افتتحت صفحة جديدة في التعليم الديني بعد أن استأنف نشاطه بدم جديد و اسلوب جديد من نتيجة دراسات و اجتهادات استغرقت طيلة الفترة الممتدة من عام ١٩٣٠ الى عام ١٩٤٩. و في هذا العام صدر قانون تأسست بموجبه كلية الالهيات بانقره و الحقت بجامعة انقره (٧).

و في ١٣/١٠/١٩٥١ تقرر افتتاح مدارس الائمة و الخطباء في سبع مكن من جديد. و بعد ذلك بدأت هذه المدارس تتكامل عددا و زعت في المدن الاخرى (٨).
حتى اراد جاء سنة ١٩٧٣ صدر قانون التربية الاساسية و بموجب مواد هذا القانون رقيت درجة هذه المدارس الى رتبة الثانوية و بدأ قبول خريجيها في امتحانات دخول الجامعات و مدة الدراسة في ثانويات الائمة و الخطباء سبع سنوات في الوقت الحاضر ، ثلاث منها للمتوسطة و اربع منها للثانوية. و يدرس فيها المواد المتعلقة بالعلوم الحديثة المقررة على الثانوية العامة بجانب اللغة العربية و العلوم الدينية مثل الحديث و التفسير و الفقه. و بهذه المدارس تلاميذ يبيت قسم منهم في الاقسام الداخلية لهذه المدارس. و وزارة المعارف تطور هذه المدارس التي غايتها الاولى تخريج الائمة و الخطباء. و بلغ عدد ثانويات الائمة و الخطباء ٨٩ مدرسة. و نشاهد نجاح خريجي هذه المدارس التي اسست بغاية التعليم الديني في امتحانات دخول الجامعات ، و نشاهد هذا النجاح بتثبيت الاحصائيات الرسمية (٩). و مما جدير بملاحظته أن الفتيات بدأن في السنوات الاخيرة يظهرن رغبتهن في هذا النوع من الدراسة الدينية.

و رغبة الشعب في هذه المدارس و الطلب الاجتماعي تزداد دائما اذا قارناها بالرغبة في

المؤسسات التعليمية الأخرى. إلا أنه نتيجة للرغبة الشعبية في المدارس الدينية فإن الشعب يقوم بتأمين أكثر المصاريف التأسيسية و سائر احتياجات مدارس الأئمة و الخطباء بدون ان تكون هذه المصاريف عبئا على ميزانية الدولة.

و الجدول التالي يبين لنا مكانة هذه المدارس بالمقارنة بالثانويات المهنية و التكنيكية على احصائيات للعام الدراسي ١٩٧٨ - ١٩٧٩ :

اسم المدرسة	عددتها	عدد التلاميذ الذين سجلوا جديدا	عدد التلاميذ الحاليين	المخرجون
ثانوية الأئمة و الخطباء	٣٤٠	٦٦١٧٦	١٧٨٠٣٥	٥٨٥٣١
ثانوية المعلمين	٣١	—————	١٦٥٣١	—————
ثانوية التجارة	٢٢٩	٣١٣٥٠	١٠٦٣٠٤	٢٧٦٤٧
ثانوية الصحة	٦٣	—————	١٥٧٦٧	—————
ثانوية المنية للبنات	٢٣٠	١٣٣٣٦	٣٥٠٩٧	٨٩٨٨
ثانوية المهنية الصناعية	٢١٨	٣٩٨٦٤	١١٣٨٤٤	٣١٤٨١
ثانوية التكنيكية	٥٦	٢٤٢٥	٧١٣٨	١٨٦٢

(١٠).

٣- الدراسات العليا والكليات

في بلدنا اليوم ٩ كليات باسم كلية الالهييات. و ذكرنا آنفا أن واحدة منها (كلية الالهييات في انقره) تأسست في انقره عام ١٩٤٩ ، و تأسست الأخرى في جامعة اتاتورك في ارضروم سنة ١٩٧٠. و تأسست كلية اخرى في مدينة اورفه سنة ١٩٨٨. و كليات الالهييات الأخرى ماهى الا المعاهد الاسلامية العليا و قد تحولت عام ١٩٨٢ الى كليات الالهييات. و اول معهد اسلامي عال منها تأسس في استانبول سنة ١٩٥٩ بناء على القانون رقم ٧٣٤٤ (١١). و مما يجدر ذكره هنا ان فى سنة ١٩٨٢ صدر قرار مجلس الوزراء التركى برقم ٤١ و تاريخ ٢١ تموز/يوليه ١٩٨٢ - و هو قرار له قوة القانون - تحولت بموجبه هذه المعاهد الى كليات الالهييات. و هذه الكليات في مدن استانبول ، و بروسه ، و ازمير ، و قونيه ، و قيصرى ، و صامصون. و المعاهد الاسلامية العالية كانت مرتبطة بوزارة التربية الوطنية مباشرة اما اليوم فقد ارتبطت كل واحدة من

قانون التعليم العالى الصادر مؤخرًا. والمعاهد كانت تقبل تلاميذها من هذه الكليات باحدى الجامعة و رقيت درجات أعضاء التدريس فيها الى مستواهم العلمى حسب بين خريجى مدارس الائمة و الخطباء فقط ، و كانت مدة الدراسة فيها اربع سنوات و الكليات تقبل التلاميذ اليوم من بين الذين تخرجوا من ثانويات الائمة و الخطباء و الثانويات الاخرى. و كل من يريد ان يدرس فى كلية الالهيات يمتحن فى مادتى القرآن الكريم و اللغة العربية ، فالذين ينجحون فى هاتين المادتين يبدؤن الدراسة فى الصف الاول من الكلية. اما الذين لا ينجحون فى الامتحان فيدرسون هاتين المادتين (اى القرآن الكريم ٥ ساعات و اللغة العربية ٢٢ ساعة فى الاسبوع) فى الصف التحضيرى. بغية رفع المستوى العلمى لموظفى الامور الدينية فى بلادنا فقد تم القرار من قبل مؤسسة التعليم العالى على فتح معاهد الهيات تابعة لكليات الالهيات فى كل من جامعات انقره و طفوز ايلول و اولوداغ و اتاتورك بتاريخ ١٩٨٨/١٢/٢٩. و مدة الدراسة فيها ستان.

٤- الاقسام التابعة لكليات الآداب

يدرس الدين بواسطة أقسام التاريخ الاسلامى و اللغات الشرقية و آدابها و الفلسفة الاسلامية و الفن الاسلامى فى جامعات استانبول و انقره ، و أرضروم. و هناك مؤسسة لايحاث العلوم الاسلامية و هى معهد الدراسات الاسلامية ، و هو معهد تابع لكلية الآداب بجامعة استانبول (١٢).

٥- معهد الفنون الجميلة الدولى للموسيقى التركى

و مدة الدراسة فيه اربع سنوات. و فى الصف الرابع من قسم العلوم الاساسية للمعهد قررت تطبيقات دروس الموسيقى الدينى (١٣).

٦- الدروس الدينية فى المدارس الابتدائية و المتوسطة و الثانوية

تقرر تدريس مادة الدين بصفة اختيارية فى المدارس الابتدائية سنة ١٩٤٩ ، و فى المدارس المتوسطة سنة ١٩٥٦ ، و فى الثانويات سنة ١٩٦٧ (١٤). و فى الدستور الأخير الذى صدر عام

١٩٨٢ تقرّر تدريس الدين باسم الثقافة الدينية والأخلاقية تدريساً اجبارياً ، فالمادة الرابعة والعشرون من الدستور تتضمن أن لكل الحرية الوجدانية والدينية والفكرية والعبادات والمناسبات الدينية حرة ما دامت غير المخالفة للمادة الرابعة عشرة. ولا يجبر أى شخص على الاشتراك فى العبادات والمناسبات الدينية ولا يعاب بسبب اعتقاداته الدينية والفكرية. والتربية الدينية والأخلاقية وتعليمهما تحت رعاية الدولة. وتعليم الثقافة الدينية والأخلاقية يأخذ مكانه بين المواد التى تدرس فى التعليم الابتدائي والتعليم المتوسط. أما التربية الدينية والتعليم الديني فى غير هذه الاحوال فمتروك لاختيار الافراد.

و محظور على الافراد استغلال الدين والأحاسيس الدينية بهدف الحصول على المنفعة الشخصية او لنفوذ الشخصي او لغاية ربط نظام الدولة الاجتماعى والاقتصادى والسياسى والحقوقى بالدين .

٧- مركز التربية فى خاصكى (بامتانبول) التابع لرئاسة الشؤون الدينية:-

افتتح هذا المركز سنة ١٩٧٦ من قبل رئاسة الشؤون الدينية. أقامت الرئاسة هذا المركز لغاية تكميل منسوبيها وموظفيها من جهة مهنيهم أعنى وظائفهم الدينية كالامامة والخطابة والوعظ.

يستمر التدريس فى المركز على قسمين:

١ - قسم اختصاص المفتين والوعاظ.

٢ - قسم علم القراءة.

ويقبل المركز الذين حصلوا الشهادة العالية من منسوبي رئاسة الشؤون الدينية وذلك بعد النجاح فى الامتحان الخاص لهذا المركز. ومعلوم أن هؤلاء المفتين والوعاظ تخرجوا فى المعاهد الاسلامية او كليات الالهيات. ويمتحن الذين يدرسون فى المركز فى كل ثلاثة أشهر فالذين ينجحون فى الامتحان يستمرون الدراسة و من لم ينجح فيعاد الى وظيفته.

وتدفع الدولة مرتبات هؤلاء الدارسين كاملة وفضلا على ذلك تدفع اليهم مصاريف النقل والمواصلات حسب القانون.

و الدروس تدرس باللغة العربية تماما. و مدة الدراسة فى القسم الاول سنتان و نصف سنة.

والمواد التي تدرس فيه كالاتي:

- ١ - اللغة العربية (الصرف و النحو و النصوص) ، ٢ - ألبلاغة ، ٣ - ألدديث ، ٤ - أصول الدحديث ، ٥ - أالفقه ، ٦ - اصول الفقه ، ٧ - ألتفسير ، ٨ - أالفقه المقارن ، ٩ - ألعقيدة ، ١٠ - علم الفرائض ، ١١ - اصول الببحث العلمى .

و المشتركون فى المركز (اى الطلاب) يدرسون خمس ساعات و يطالعون دروسهم بصفة اجبارية كل يوم. و بالاضافة الى ذلك ، يحضر كل منهم رسالة و يسلمها الى ادارة المركز فى نهاية مدة الدراسة. و فى هذا القسم ٣ أساتذة و ٦ معيدىن أولىن و ٤ معيدىن .

و مدة الدراسة فى القسم الثانى ٣ سنوات. و تدرس العشرة فى السنة الاولى ثم التقريب فى السنة الثانية ، ثم الطيبة . فىكتب القرآن الكرىم من أوله الى آخره فى الدفاتر كما رويت من أئمة علم القراءة و رواتهم و يذيق عليها. و هناك الآن استاذ و ٣ معيدىن أولىن و ٣ معيدىن .

و مكان المركز فى كلية خاصكى التى أنشأتها زوجة السلطان سليمان القانونى (ت ١٥٦٦ م) بمحلة تدعى باسمها فى استانبول و هى محلة خاصكى .

ب) التربية الدينية غير الرسمية:

و نستطيع أن نتحدث من التربية الدينية فى بعض المؤسسات الرسمية المهتمة بالتربية الدينية. و يمكن لنا أن نرتبها كما يلى:

١- الراديو و التلفزيون:

معلوم أن التكنيك بدأ قطع الطريق بصورة سريعة فى اختراعات الوسائل الالكترونية الجديدة منذ مطلع القرن العشرين. و هذا مما أمن خدمات النشر بالراديو و التلفزيون .

و يمكن لنا أن نلخص موضوع البرامج الدينية فى الاذاعة التركىة (الراديو و التلفزيون) كما

يلى:

اهتمت الاذاعة التركية بموضوع الدين عام ١٩٥٠ ، بدأ حينئذ الاذاعة الدينية بعشرين دقيقة مرة او مرتين فى الاسبوع باسم محادثة دينية . و بث برامج احتفالات المولد النبوي و اضيف اليها اذاعة تلاوة القرآن الكريم و مآله باللغة التركية فى صباح ايام الجمعة منذ عام ١٩٥٥ . و بدأت اذاعة برامة السحور عام ١٩٥٩ . و مع استمرار البرامج الدينية المبينة أعلاه بدأ نشر خطابات رئيس شؤون الدينية فى المناسبات الدينية. و اضافة الى هذه الخطابات القصيرة بدأت برامج الاقطار بمدة ٢٠ دقيقة او ٣٠ دقيقة كل يوم طيلة شهر رمضان منذ عام ١٩٧٦ .
و علاوة على ذلك يذيع التلفزيون التركى ٨٩ برنامجا دينيا فى مدة ١٥٣ ساعة فى السنة (١٥).

٢- المساجد

ان المساجد و الجوامع مراكز معنوية للايمان الاسلامي و الثقافة الاسلامية ، و الجوامع تخدم الثقافة الاسلامية و تدعو الناس الى الاسلام بداخلها و خارجها و قبابها و مآذنها و كراسيها و منابرها . و يدرس الاسس و المبادئ الاعتقادية و الاخلاقية و العلمية فى الجوامع و كان لذلك آثارا ممتازة فى المجتمع التركى .

و لن تنكر أهمية المواعظ و الخطب التى تلقى فى المساجد و التى تلقى لغاية تنوير الشعب فى المسائل الدينية و الوطنية . و هذا نشاط تربوى و تعليمي فى نفس الوقت ، و لا سيما الخطب و المواعظ التى تلقى فى ايام الجمع و الاعياد ، تسمعها الملايين من المواطنين بانتباه تام و هدوء كامل و بوعى العبودية لله سبحانه جلّ و علا . ان الخطب و المواعظ عامل هام فى نقل العلوم الدينية و القيم الاخلاقية و المعنوية جيلا بعد جيل فى الامم الاسلامية منذ القديم . و كذا الحال فى يومنا هذا .

٣- توزيع الكتب و المجلات :

تكونت مديرية للنشر تابعة لرئاسة الشؤون الدينية تنشر الكتب و المجلات الدينية و العلمية . و علاوة على ذلك تنشر دور النشر كتباً مختلفة فى المواضيع الدينية . و من الناحية الاخرى يقرأ

الناس مقالات تنشرها الجرائد و المجلات في المواضيع الدينية خلال شهر رمضان المبارك. و جدير بالذكر أن من جملة النشاطات الدينية قيام المعرض للكتب الدينية في شهر رمضان من كل عام في فناء جامع السلطان احمد الشهير بالجامع الازرق باستانبول من قبل رئاسة الشؤون الدينية ، كان الاول منه في انقره. و اهتم الشعب بهذا المعرض اهتماما كبيرا و عبر ممثلوا دور الكتب المشتركة بهذا المعرض عن سرورهم بكثرة ربحهم منه.

و اقدم هنا نماذج تدل على الشعور الديني في الامة التركية. و على سبيل المثال ، حب النبي - عليه الصلاة و السلام - . يتجلى هذا الحب في الامة التركية تجليا قلما تحدث مثله في شعب من الشعوب الاسلامية الاخرى ، حتى لا ترى فردا أخذ نصيبه من هذه المحبة يسمع اسم نبيه - صلى الله عليه و سلم - الا و قد وضع يده على صدره و يسلم على رسول الله - صلى الله عليه و سلم - . و رفعه يده على صدره يعتبر من الافعال الاحترامية. و لا يسمى أب تركي ابنه ب محمد احتراماً لاسم النبي - عليه السلام - ، حتى لا يتعرض اسم النبي . صلى الله عليه و سلم - للسب و الشتم اذا ما تخاصم المسمى ب محمد مع شخص ما. فلذا تجد اسم محمد نادرا في تركيا مع أنهم يختارون أسماء اولادهم من اسماء الانبياء و الصحابة و التابعين و علماء الدين. و كان الاب التركي في العصور الماضية ، اذا أراد أن يسمى ولده محمداً يسميه ب مُحَمَّدٍ مغيراً منطوق الاسم تغييراً قليلاً لحماية حرمة هذا الاسم. و ايضا الشعب التركي يضيف على العسكرية نوعاً من الاحترام الزائد فالمعسكر حمى ديني في نظره. و يسمى الجندي الذي في هذا المعسكر ب مُحَمَّدْجِكْ بمعنى محمداً. نعم ، يلطق على الجنود الذين حملوا لواء الاسلام و يحملونه في القارات الثلاث عبر القرون اسم مُحَمَّدْجِكْ ...

نورد هنا قسماً من المقال الذي كتبه صحفي عربي تعبيراً عن انطباعاته في تركيا ، يقول

الصحفي:

في البدء لابد من القول بأن الدين في تركيا يألف خيراً ، و التركي بشكل عام ما زال متحفظاً بطبعه التديني ، و لقد شاهدت بام عيني ، فريقاً كبيراً ، رجالا و نساء في جميع البلاد التركية التي زرتها يصلون و يصومون و يطهرون و يجرون مراسم النكاح على ايدي أئمة يرجعون الى أقوالهم في الامور الدينية و طقوسها و يستشعرون جلال القرآن الكريم و حلاوة الاصغاء اليه كما يستشعرون بواجب توقير الرسل و الانبياء و الصحابة و علماء الدين ، و يتجنبون المآثم المحرمة في الدين. و المساجد علم كثرة عددها (٥٠ ألف مسجد في تركيا) غير

مهجورة - كما يشيع البعض - تعمّر في الصلوات الخمس وخاصة في صلاة الجمعة. و بنوع خاص في أيام رمضان و الليالي المباركة الأخرى ، بالوف مؤلفة من المصلين.

لقد شهدت رمضان المبارك في مدينة انطاليا - الريفير التركية - و أقسم بأنى لم استطع دخول المسجد لتأدية فريضة الصلاة من شدة الزحام ، و لو لم تتبين غربتى لمن شاهدوا حيرتى ، لما استطعت تأدية الفريضة ، لقد كان المنظر كيوم الحشر ، و الكل هرع للصلاة و سماع العظة الدينية التى استهلّت بالآيات القرآنية و الاحاديث النبوية الشريفة باللغة العربية. ثم أعاد الواعظ ترجمتها الى اللغة التركية ، و على ذكر الواعظ أقول لقد كان فى الخامسة و العشرين من عمره تقريبا. كانت أيام رمضان كما شهدتها عامرة بالقراء (قراء القرآن) و المدرسين (الواعظ) و حلقات كبيرة من الرجال و النساء تبدو عليهم سيماء الخشوع.

و هذه الصورة - كما ينبغى القول - لم اشهادها فى انطاليا فقط بل رأيتها فى المدن المتوسطة و الكبرى كازمير و انقره و استانبول. فى ازمير شاهدت مصلين فى العراء يؤدون الفريضة على العشب الاخضر فى الحديقة المقابلة لمدخل المعرض و ينتهون من الصلاة فيتلون الادعية. و استمعت فى مسجد حاجى بيرم فى انقره الى اترك يتلون القرآن. و ليس كما يشيع البعض عندنا ، بل استمعت اليه برنة عربية صافية و فى لغة القرآن. و فى استانبول رأيت كثرة من الشبان و الفتيات و أطفالا مع ذويهم يأتون المساجد للصلاة.

هذا و الختان ما يزال عاما فى مختلف الطبقات ، و هو فى تركيا يصطبغ بصبغة دينية فيؤخذ المختونون الى المساجد فى ثياب حريرية خاصة ، ثم تقام لهم الافراح و الحفلات.

كذلك فان الصلاة على الجنائز و الدفن بالمراسم الدينية المعتادة ما يزال شاملا بدون استثناء ، و يصلى على الجنائز فى المساجد او فى أفنيتها ، ثم يصطحب الجنائز امام المسجد لتلاوة الادعية المأثورة عند الدفن.

و تهتم الطبقات المتدينة من مختلف الفئات بقراءة الموالد عن ارواح الموتى فى المساجد ، و يدعى اليه الناس فى الصحف كذلك. و تجدر الاشارة الى مختلف الطبقات فى تركيا تهتم بقربان عيد الاضحى ، أكثر من اهتمام الناس عندنا فى مختلف بلادنا العربية ، ففى اسبوع العيد تمتلئ الساحات فى المدن و القرى بقطعان الغنم التى تباع باقبال شديد.

و ما يزال عيد الفطر و الاضحى العيدين الاصيلين عند الاتراك ، يعطلون فى أيامهما فعلا و

تدينا و عن رضاء نفس. و يتبادلون الزيارات و تغص المساجد بجموعهم ، و فى نطاق اعمال الدولة فان عيدى الفطر و الاضحى هما من الاعياد الرسمية فى البلاد (١٦).

الهوامش:

- 1 Dr. Abdurrahman Küçük, Temel Eğitimde Din Eğitimi, Aydınlar Ocağı, Millî Eğitim ve Din Eğitimi İlmî Seminer Tebliğleri, İstanbul, 1981, s.153.
- 2 Dr.Abdurrahman Küçük, a. g. e., s. 199.
- 3 Kemal Güran, Halk İçin Din Eğitimi, Aydınlar Ocağı, Millî Eğitim ve Din Eğitimi İlmî Seminer Tebliğleri, İstanbul, 1981, s.199.
- 4 Kemal Güran, a. g. e., s. 199.
- 5 Osman Ergin, Türkiye Maarif Tarihi, Eser Matbaası, İstanbul, 1977, I, 138; Prof. Dr. Salih Tuğ, Türkiye'de Din Eğitimi, Millî Eğitim ve Din Hayatı (Milliyetçiler III. Kurultayı, Tebliğler/Açıklamalar/Müzakereler) İstanbul, 1981, s. 245; Ahmet Gürtaş, Türkiye'de Din Eğitiminin Hukûkî Dayanakları, Millî Eğitim ve Din Eğitimi İLMî Semineri, İstanbul, 1981, 148-9;
- مصطفى فايزا ، التعليم الديني ، مجلة الوعد - عدد خاص عن تركيا ، مارس/آذار ١٩٧٥ ص ١٢٤ .
- 6 Grafiklerle Din Eğitimi Okulları 1951-1970, M.E.B. Din Eğitimi Genel Müdürlüğü Yayınları, 2, Ankara, s. 5; Milli Eğitim, (üç aylık Eğitim, Bilim ve sanat dergisi, 1983, sayı:62, s. 83-4
مصطفى فايزا ، المرجع السابق ،
- 7 Prof. Dr. Salih Tuğ, a. g. e., s. 245-6; Ahmet Gürtaş, a. g. e. s. 149-150
- 8 Grafiklerle Din Eğitimi Okulları 1951-1970, s. 5; Milli Eğitim, 1983, sayı 62, s. 84.
- 9 Prof. Dr. Salih Tuğ, a.g.e., s.245-6; Milli Eğitim (üç aylık dergi), 1983, sayı; 62, s.84;
- 10 Hasan Celal Güzel, Türkiye'de Orta Öğretim ve Meslekî Teknik Eğitim, Millî Eğitim ve Din Eğitimi İlmî Seminer Tebliğleri, İst, 1981, s.76; Halis Ayhan, Temel ve Orta Öğretimde Din Eğitimi, Millî Eğitim ve Din Eğitimi, İlmî Seminer Tebliğleri, İst, 1981, s.175.
- 11 Millî Eğitim (üç aylık dergi), a.g.e. sayı, s.84.
- 12 Prof. Dr. Salih Tuğ, a. g. e., s. 246.
- 13 المرجع السابق.
- 14 المرجع السابق.
- 15 H. Rıdvan Çongur, TRT ve Dînî Yayınlar, Millî Eğitim ve Din Hayatı, İstanbul, 1981, s.264.
- 16 مجلة الوعد ، عدد خاص عن تركيا ، مارس/آذار ١٩٧٥ ، العدد ٢٧٧٩ ، ص ١٢٢ .